

[ט] ועץ [החיים בתוך] הגן: שאלה: למה נברא עץ החיים בתוך הגן? תשובה: שלא יגיע אליו האדם בהיותו לשם. ושמאכיל ממנו לצדיקים לעתיד ויחיו בלא מיתה אחרת.

[טו] ויקח יי אלהים את האדם להניחו בגן: בלשון רחמים. ומפני שגלוי וידוע לפניו חטאו של אדם שתף עמו לשון דין.

[יח] לא טוב היות האדם לבדו: כך אמר שלמה, טובים השנים מן האחד.²⁹ וכשהביא הקב"ה אל אדם בעלי נפש חיה לקרות להם שמות, זכר ונקבה הביאם לו, ולא מצא לו בן זוג.

[כא] והפיל עליו תרדמה, שלא יראה חתיכת בשר ותתגנה עליו. ומפני זה צריכה בישום ותכשיט ואינה מתרצה במהרה, שבניותה מבשר ודם; והוא ברייתו מן העפר, לזאת אינו כמו כן.

[כד] על כן יעזב איש: אלו קרובי אביו וקרובי אמו. ודבק באשתו, ולא באשת חבירו. והיו לבשר אחד: כמו שהיו. יצאו בהמה ומשכב זכור.

[כה] ערומים: ראה אותן עסוקים באותו ענין.

[ג]

[א] והנחש היה ערום: כנגד יצר הרע הוא מדבר. ומקצת המפרשים אמרו שהדברים כמשמען.

[ג] ולא תגעו בו: כל המוסיף גורע. השם צוה לא תאכלו ממנו,³⁰ ואדם נתכוון להרחיקה מן העבירה, ונגעה בו ולא מתה, באו הדברים לעבור על הצווי.

[ו] ותתן גם לאישה: גם לרבות כל בעלי החיים שאכלו מן העץ, לבד מעוף אחד ושמו חול. אמרו רבותינו שהוא עדיין לא טעם טעם מיתה.³¹ וכבר ביררנו ענינו בפירוש הגדול.³² ושמו בלשון ערבי חרנדל, ויש קוראין אותו קוקנגם.³³ והעץ שאכלה ממנו עץ תאנה הוא, בעבור ויתפרו עלה תאנה.³⁴ והנכון שהם שני עצים בתוך הגן, ואינם במקום אחר על פני האדמה. האחד עץ הדעת, והוא יוליד תאות המשגל, ועל כן כסו האדם ואשתו את ערותן. והאחר עץ החיים, שיוסיף חיים ויחיה האדם שנים רבות. ואין מלת לעולם³⁵ עד, כי הנה ועברו לעולם.³⁶

29 קהלת ד, ט.

30 בראשית ג, ג.

31 בראשית רבה יט, ה.

32 הכוונה לחיבורו הגדול חמאת התעורה.

33 ראו במבוא עמ' 25.

34 שם, ז.

35 בראשית ג, כב.

36 שמות כא, ו.

דרשא. אותו האילן ענבים היה, שנ' ענבימו ענבי רוש אשכולות מרורות למו,³⁷ אותן האשכולות הן שהביאו מרורות לעולם.³⁸ ועוד אמר וכצפעוני יפריש,³⁹ מה הצפעוני מפריש בין חיים למות, כן היין הפריש בין אהרן ובניו במיתה.⁴⁰

[ח] מתהלך בגן: כמשמעו, שהיתה השכינה מתהלכת ממנו על שחטא. לרוח היום: שהרויח לו הקב"ה, שלא מת באותו היום. ד"א לאותו רוח שהשמש קרוב לעת ערב, שכן העתקנו מרבותינו זכרונם לברכה שאדם הראשון נברא בשעה הששית, והובאו אליו החיות והבהמות בשביעית, ולא הוכשר לו מהם עזר, ונרדם ונבראת חוה בשמינית, ונצטוה ונתיחדו בתשיעית, וסרחו וחטאו בעשירית, וידבר עמהם באחת עשרה, וגורשו בשתים עשרה, ולא לנו בגן עדן, שנ' ואדם ביקר כל ילין.⁴¹ בתוך עץ הגן: מכאן סמכו על הקבורה בארון עץ.⁴²

[ט] איכה: יודע היכן היה, אלא ליכנס עמו בדברים ושלא יענשוהו פתאום. וכן בקין ובלעם וחזקיהו ושלוחי אויל מרודך. אבל יחזקאל כן,⁴³ בעת ששאל אותו בן אדם התחיינה העצמות האלה, ויאמר יי אלהים אתה ידעת.⁴⁴ ד"א איכה, אן נטתה דעתך.

[יד] כי עשית זאת: מכאן שאין מהפכין בזכותו של מסית. וכל מאה ועשרים שנה שהיה אדם נזוף היה מוליד זיקים⁴⁵ ורוחות, מפני שהמנודה אסור בתשמיש המטה, והיתה שכבת זרע שלו נמשכת ויוצאת על הארץ. והנה רבותינו ז"ל אמרו בענין השדים דברים הרבה, וכבר כתבנו מקצתן על הפירוש הגדול שלנו. ויאמר יי אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה: חסר הליכתו, ועשה ימי עפורו שבע שנים, שיהו חסרין מן העולם ומעוטיין. ועפר תאכל כל ימי חייו: ואפילו לעתיד, שנ' ונחש עפר לחמו,⁴⁶ הכהו מכה שאין לה רפואה.

[טו] ואיבה אשית בינך ובין האשה: מפני שדעת הנשים קלה ומתפתות דברת עמה, כך איבה אשית בינך לבינה. הוא ישופך ראש: יככה, כמו בסערה ישופני.⁴⁷

37	דברים לב, לב.
38	בראשית רבה טו, ז.
39	משלי כג, לב.
40	ויקרא רבה יב, א.
41	תהלים מט, יג. וראו סנהדרין לח ע"ב.
42	ראו בראשית רבה, פרשת בראשית, יט, ח.
43	כלומר נהג אחרת מאלה שהוזכרו קודם, שכן בניגוד להם לא נהג בהתחמקות וענה בכנות דברים.
	ראו בראשית רבה, פרשת בראשית, פרשה יט; מדרש לקח טוב, פרשת בראשית, ג, יב.
44	יחזקאל לז, ג.
45	צ"ל מזיקים.
46	ישעיה סה, כה.
47	איוב ט, יז.

[טז] **עצבונך והרנך: צער לידה וגידול בנים. ואל אישך תשוקתך: משמעתך, שתשמעי כל אשר יצוה עליך, כי את ברשותו. ד"א תאותך לתשמיש, אעפ"י שאת מתאוה לו אין לך מצח לתבוע האיש, אלא כל זמן שירצה הוא.**

[יח] **וקוץ ודרדר תצמיח לך: מפני שלא זכית לאילני הגן וצמחיו, עתה אכול עשב השדה וקוצה. ד"א הוא הלחם, כי בגן עדן חיתו מפרי העץ.**

[יט] **כי עפר אתה ואל עפר תשוב: רמז כאן לתחית המתים, שכבר אמר עד שובך אל האדמה, מה תלמוד לומר, אלא לתחיית המתים. ד"א דבר על העצמות שהם כבדות ועיקרם מן העפר והם יסודי הגוף.**

[כא] **כתנות עור: עור כצפורן חלק. וזה אגדה הוא. ד"א דבר הבא מן העור, והוא הצמר או הפשתן שהעור נהנה ממנו.**⁴⁸

[כב] **הן האדם היה כאחד ממנו: היה יחיד בתחתונים, כמו המלאכים בעליונים. לדעת טוב ורע: מה שאין כן בבהמה וחיה.**

[כד] **ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת: אמרו רבותינו ז"ל שהכל כפשוטו, גן עדן ועץ החיים ועץ הדעת והנהר והנחש והכרובים ולהט החרב המתהפכת.⁴⁹ גם אמרו שהכל היה כיום הששי.⁵⁰ ומקצתם אמרו, שעשה אדם הראשון בגן עדן כמה שנים, והוליד בה, ואחר מכן יצא ממנה.⁵¹ וכבר נשאל הנה שאלה: למה הניח הקב"ה בדרך הגן החרב המתהפכת, ולא שם על פתחה נהר גדול או הר, או הנשי?⁵² אדם הראשון נתיבה ומסלולה? תשובה כרי שיחזור אדם אליה ויראה שדרכה פתוח ולא יוכל לבוא אליה כשהיה. וכן ספרו לנו חכמי האוןמות⁵³ שכתבו על ספר דברי הימים שלהם, שאחד מהמלכים הקדמונים בקש לידע אמתת זה המקום, והלך לשם ומצא**

48 על התייחסותו למדרשים ופירושים מיוחדים עיינו במבוא עמ' 17.

49 כדברי פירוש רש"י לפסוק: "יש דברי אגדה אומרים חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. ויש אומרים דבר הבא מן העור, כגון צמר הארנבים שהוא רך וחם ועשה להם כתנות ממנו".

50 עיינו ברמב"ן, תורת האדם, שער הגמול, בתוך כתבי רבינו משה בן נחמן, ב, מהדורת הרב חיים דוב שעוועל, ירושלים תשכ"ד, עמ' רצה-רצו.

51 מדרש תהלים צב, ג; רמב"ם, מורה הנבוכים, מהדורת הרב יוסף קאפח, ירושלים תשל"ב, חלק ב, ל.

52 פירושו משיק לדברי רש"י לפסוק הבא, בראשית ד, א, ד"ה והאדם ידע: "כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה, שאם כתב וידע אדם נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים".

53 = השכיח. השוו בראשית מא, נא.

54 עיינו על כך במבוא עמ' 17.

הר גדול ששמו לביה, כלומר אריה נקבה. ועלה אל ראש ההר, ועל⁵⁵ ההר כמה בני אדם, וקשר אותם בחבלים ובשלשלאות, והוריד אותם לאותו עבר הנהר שהיה גשמע ממנו קול החרבות גם תהפוכות המאור, ולא עלה, וחזר בפחי נפש. וזה על דעת מי שאמר שהכל כפשוטו.⁵⁶ ויראה לי בענייני שאעפ"י שהדברים כמו שהם ולהט החרב המתהפכת כמו שאמרו ז"ל, יש לו ענין אחר ופירוש קרוב לאמתתו. דע לך כי עין הדעת שאכל ממנו אדם, מאותה שעה ידע עניני העולם והטוב והרע כמו שכתוב. ולו שהה לשם, שמא אכל מעין החיים, שלא נצטוו שלא יאכל ממנו אבל נצטוו לאכול, שנ' מכל עץ הגן אכל תאכל.⁵⁷ אבל הוצא מן הגן ולא ידע אן הוא עץ החיים, מפני שהוא מגמת בריית האדם, והוא חיי העולם הבא. שדוגמת העץ הנה הוא סוד הנבואה שיגיע בה לחיים בלא מיתת נפשו. וכל מי שמשים על לבו ליגע אליה, שמא אוכל. וכאלו אנחנו עתה בעולם הזה ובעניניו, שהם מונעין אותנו למדרגה הזאת, כחרב המתהפכת שמנעה אדם הראשון מגן עדן. פירושו) בהפכפך אנחנו מתהפכין. ד"א להט החרב, מלאכים, שנ' משרתיו אש לוהט.⁵⁸ המתהפכת, שמתהפכין, פעמים אש פעמים רוחות פעמים מלאכים.

[ד]

[א] והאדם ידע את חוה אשתו: שהודיע דרך ארץ לבריות, כי קודם ממנו לא שמשה בריה מטתה.

[ב] וקין היה עובד אדמה: להרטין אחר האדמה.

[ז] הלא אם תטיב שאת: פירושו כתרגומו.⁵⁹ ואליך תשוקתו: אם אתה רוצה אתה תמשל בו, ואם לא הוא ימשל בך.

[ח] ויאמר קין אל הבל אחיו: אמר תוכחת השם שהוכיחו. ד"א אמר כלבו שיהרגנו ויירש הארץ לברו.

[י] דמי אחיך: דמי זרעו. ד"א שעשה בו מכות רבות, שלא היה יודע מאין ימות. ד"א שהבל היה מהלך ובורח במכותיו, והדם שותת ויורד ונבלע בכל מקום ומקום.

[יג] גדול עוני מנשוא: בתימה, כלומר אבי היה מצוה שלא יאכל, ועבר וחטא ואכל, אני שלא צויתני ונדמה לי שאהיה אני לבדי, ואלמלא צויתני לא עברתי הצוואה. ועתה אני שב ומתנחם, גדול עוני שלא תשאנו. וזה מוכיח שעונש המצוין יתר ממי שאינן מצוין.

55 בכ"י בר אילן אל ההר

56 עיינו רמב"ן, שם.

57 בראשית ב, טז.

58 תהלים קד, ד.

59 תרגום אונקלוס: "הלא אם תוטיב עובדך ישתבק לך".

אם בחקותי

יש בה י"ג מצות, מהם ח' מצות עשה וה' מצות לא תעשה

[ג] אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם: אם לשון תאוה;³⁴⁰ וכן הוא אומר: לו עמי שומע לי ישראל בדרכי יהלכו.³⁴¹ שהלמד על מנת שלא לעשות נוח לו שלא נברא. ד"א מה כתיב אחריו, ורדפתם את אויביכם ונפלו לפניכם לחרב;³⁴² ואם לא תשמרו, ודרך אותם קול עלה נדף ונסו מנוסת חרב וגו'.³⁴³ אם קיימתם את התורה, ואכלתם לחמכם לשובע;³⁴⁴ ואם לאו, ואכלתם ולא תשבעו.³⁴⁵ ועל הדרך הזאת שאר התוכחה שבה.

[ד] ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יכולה: בעתם, כלילה ובעבור ישראל כלילי שבתות שהם מצויין בבתייהם. ועץ השדה יתן פרי: אילני סרק, שאינן עתידין לעשות פרי, יתנו פרי. ד"א בעתם, ברכיעיות. ד"א שלש מתנות בפרשה זו, גשמים ושלוש ושכינה, על מנת³⁴⁶ אם בחקתי תלכו.³⁴⁷

[ה] ואכלתם לחמכם לשבע: אוכל קמעא ומתברך במעיו. וישבתם לבטח בארצכם: בארץ ובח"ל.

[ו] והשבתי חיה רעה מן הארץ: ר' יהודה אומר, מעבירן מן הארץ; ר' שמעון אומר, משביתן שלא יזיקו. אימתו של הקב"ה בזמן שיש מזיקין ולא יזיקו.³⁴⁸ ונתתי שלום בארץ: מכאן שהשלום שקול כנגד כל טובה שבעולם. וחרב לא תעבור בארצכם: אפילו דרך העברה לא תעבור בארצכם ממדינה למדינה. ד"א ואין מחריד: לא אויב ולא חיה רעה.

[ז] ונתתי משכני בתוכם: זה בית המקדש. ולא תגעל נפשי אתכם: שוב איני מואס בכם. ד"א בהיות משכני בניכם לא תפחדו שתבואו לידי חסרון.

[ח] ואשבור מוטות עולכם: משל לפרה שחורשין בה יותר מכוחה, בא בעלה ושבר העול. כך ישראל משתעבדין מאומה לאומה, אולי ירחם הקב"ה וישבור עול הגוים מעל צואריכם.

340 אם במקרה זה איננה מילת תנאי גרדא, אלא היא מציינת תאוה, כלומר רצון.

341 תהלים פא, יד.

342 להלן פסוק ז.

343 להלן פסוק לו.

344 להלן פסוק ה.

345 להלן פסוק כו.

346 על מנת במובן "בתנאי ש", כשימוש המקורי של הביטוי.

347 לעיל פסוק ג.

348 גרסה שונה מובאת בספרא, בחוקותי, פרשה א: "ר' יהודה אומר מעבירם מן העולם, ר' שמעון אומר משביתן שלא יזיקו. אמר רבי שמעון: אימתי הוא שבחו של מקום, בזמן שאין מזיקים או בזמן שיש מזיקים ואין מזיקים? אמר בזמן שיש מזיקים ואין מזיקים."

[יד] ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה: אם תחשוב, תמצא הברכות שבתורת כהנים מן אל"ף אם בחקותי³⁴⁹ עד תי"ו קוממיות³⁵⁰, והקללות שבתורת כהנים מן וא"ו ואם לא תשמעו לי עד ה"א דסוף משה.³⁵¹ ד"א ואם לא תשמעו לי להיות עמלים בתורה. ד"א אם זכיתם הרי הם הפוכות, שנ' והפכתי אבלם לששון,³⁵² וכמו ויהפוך יי אלהיך לך את הקללה לברכה.³⁵³

[טז] ואם את משפטי תגעל נפשכם: שונא את הדיינין ואת המוכיחין אותו. ד"א ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם: לא כמי שאינן למדין ולא עושין, אלא שהמואסין בעושין לסוף מונע אחרים, לסוף כופר במצות, לסוף כופר בעיקר.³⁵⁴ לבלתי עשות את כל מצותי להפרכם את בריתי: שבע עבירות, הראשונות גוררות השניות, וכן עד השביעית. ואלו הן: לא למד, ולא עשה, מואס באחרים, שונא החכמים, כופר במצות, ומונע אחרים, וכופר בעיקר. ואף אני בא עליכם, שבנתי אני אהרוס.

[טז] והפקדתי עליכם בהלה את השחפת ואת הקדחת: נשרף בצונן ונקרש באש.³⁵⁵ ד"א יש אומרים כי השני החליים בזרע הוא. והפקדתי עליכם בהלה: שיהו המכות פקודות מזו לזו, הראשונה עודנה ואביא אחרת. ד"א בהלה, מבהלת הבריות. וזרעתם לריק זרעכם. שאלה: אם הוא לריק, מהו ואכלוהו אויביכם? תשובה: ששנה שזרע בה לא יעלה, ובשנייה יעלה ויאכלוהו האויבים בימי המצור, ושכפנים ימותו מן הרעב. ד"א וזרעתם לריק זרעכם, כנגד הבנים, שהרעב³⁵⁶ מכלה אותם. ד"א אתם עברתם לפני שבע עבירות, ואלו הן: מעונן, ומנחש, ומכשף, וחובר חבר, ושואל אוב, וידעוני, ודורש אל המתים – בואו וקבלו שבע פורעניות: ושברתי את גאון עזכם, ונתתי את שמיכם כברזל, ואת ארצכם כנחושה, ותם לריק כוחכם, ולא תתן ארצכם את יכולה,³⁵⁷ ועץ הארץ לא יתן פריו,³⁵⁸ והשלחתי בכם

349 לעיל פסוק ג.

350 להלן פסוק יג.

351 להלן פסוק מז.

352 ירמיה לא, יב.

353 דברים כג, ו.

354 צ"ל לסוף מונעים אחרים, לסוף כופרים במצות, לסוף כופרין בעיקר.

355 מדרש לקח טוב, ויקרא, פרשת בחוקתי, דף עה ע"ב, "נשחף בצונן ונקרח באש", תואם יותר את

הפסוק המתפרש כאן. הפירוש המובא אצל שם בן יפת מעניין ומיוחד.

356 שהרעב ליתא ככ"י בר"אילן.

357 להלן פסוק יט.

358 להלן פסוק כ.